

ION KALINDERU

Comisiunea monumentelor istorice a suferit, la sfârșitul anului trecut, o pierdere ireparabilă. *Ion Kalinderu*,

președintele ei harnic, priceput, iubit și respectat, a încetat din viață, aproape pe neașteptate, la 11 Decembrie 1913. Cu 9 zile înainte el luase încă parte la lucrările Comisiunii și proiectase vizitarea bisericii Stavropoleos pentru ziua de 6 Decembrie și o excursiune pentru cercetarea cetății romane dela T. Severin, excursiune fixată chiar pentru ziua când a încetat din viață. Astfel activi-

tatea lui Ion Kalinderu s'a manifestat la Comisiunea noastră, putem zice, până în ultimele momente ale existenței sale.

Pierderea neașteptată a lui Kalinderu a îndurerat pe toți prietenii lui numeroși, pe toți colaboratorii lui, cari prețuiau într'ânsul un bărbat afaibil, binevoitor, cu înaltă cultură, cu mare pricepere de administrator, cu

multă stăruință și activitate neîntrecută.

În Comisiunea monumentelor isto-

rice Ion Kalinderu a introdus un obicei duios. De câte ori pierdeam pe vreunul dintre cei cari — mari sau mici — au contribuit la propășirea lucrărilor noastre, respectatul nostru fost președinte nu a lipsit niciodată să-i aducă un omagiu comemorativ într'una din primele ședințe ale Comisiunii, la care lua parte și Ministrul nostru.

Următoare acestui obicei

pios, Comisiunea, exprimându-și durerea pentru pierderea fostului său președinte, în ședința de la 16 Decembrie 1913, a hotărât să se comemoreze memoria lui Ion Kalinderu, printr'o cuvântare¹⁾, care să

1) Din împrejurări diferite, d. Ministru ne putând lua parte la lucrările Comisiunii, în cursul lunii Ianuarie, această cuvântare nu a putut fi rostită în prezența d-sale. cum se hotărîse dela început.

se publice apoi și în Buletinul nostru, împreună cu portretul regretatului dispărut. Comisiunea a exprimat totodată dorința ca bustul lui Ion Kalinderu să fie executat de unul din sculptorii noștri de seamă și să fie așezat în localul Comisiunii.

Colegii mei mi-au făcut cinstea să mă însărcineze cu îndeplinirea pioasei datorii de a reaminti meritele însemnate ale lui Kalinderu pentru Comisiunea monumentelor istorice. Această îndatorire o îndeplinesc cu emoțiune, vorbind aici despre un prieten și coleg respectat, cu care am colaborat de aproape în ultimii ani și ale cărui merite pentru arta noastră națională am avut astfel prilejul să le apreciez cu adevărat.

*

Ion Kalinderu și-a închinat activitatea sa rodnică multor opere culturale și economice. Cei cari l-au văzut la muncă, pot prețui neasemănata înrâurire ce a avut dânsul, la propășirea tuturilor acelor opere. La Administrația Domeniilor Coroanei, ca educator al țăranimii și ca organizator al dezvoltării ei economice; — la societățile „Steaua” și „Albina”, ca răspânditor al cititului folositor în păturile de jos; la Academia română; la Societatea geografică, la Societatea silvică, la Societatea Crucea roșie, în atâtea direcții diferite de activitate științifică, practică sau umanitară, Kalinderu a muncit până în ultimele sale zile, cu toată râvna și cu mare pricepere de organizator și de administrator. Activitatea ce a dezvoltat este imensă. Pentru toate găsea timp. Nici o preocupare nu-l distrăgea dela celelalte îndatoriri ce-și impusese.

Chiar în ultimele luni ale vieții sale, când starea de războiu și epidemia

gravă ce a bântuit apoi țara, îl preocupau zilnic și îl făceau mereu să călătorească pentru inspectarea diferitelor spitale organizate de Crucea roșie, — chiar în această epocă de frământare și de oboseală mare, Ion Kalinderu nu uita nici un moment diferitele sale preocupări culturale și economice. O ultimă broșură, a XLVII, a apărut în Biblioteca Domeniilor Coroanei. Tot în acest timp se ocupa statornic de instalarea Societății geografice în noul său local din Palatul Ateneului; iar pentru mai buna organizare a Crucii roșii în campanie, Ion Kalinderu a găsit timp să facă și o călătorie la Viena, unde a studiat de aproape organizarea Crucii roșii austriace.

Și toate aceste ocupațiuni, atât de diverse și de obositoare, nu l-au stânjenit dela munca sa de predilecție, ce închina Comisiunii noastre. A găsit vreme să întrețină corespondență cu autoritățile militare de ocupație din Cuadrilater asupra rămășițelor romane din acea regiune; a adunat informațiuni interesante și a pregătit chiar o notă, care a apărut ca lucrare postumă în ultimul nostru Buletin.

În diversitatea lucrărilor sale, Ion Kalinderu acorda o deosebită preferință lucrărilor Comisiunii monumentelor istorice. Mare iubitor de artă încă din tinerețea sa și excelent cunoscător mai cu seamă în arta picturii), plin de respect și de iubire pentru monumentele trecutului nostru, — Ion Kalinderu considera ocu-

2) „Sunt 53 de ani de când adun această comoară” — îmi spunea Kalinderu cu vre-o două săptămâni înainte de moarte, vorbindu-mi despre Muzeul său; — „dar artiștii pot zice că am iubit-o de mic copil. În camera noastră erau câteva stampe bune, pe pereți. Ore întregi le priveam cu adevărată fericire sufletească”.

pașiunile Comisiunii noastre ca una din puținele plăceri ce-și acorda în viața lui plină de muncă.

Era nelipsit dela lucrările Comisiunii, ale cărei ședințe făcea să se țină foarte regulat. Toate lucrările, toată corespondența îi trecea prin mână; cerceta toate studiile trimise pentru Buletin; lua parte la orice excursiune de vizitare a lucrărilor; îndemna pe toți colaboratorii noștri la muncă; întreținea corespondență personală cu autoritățile, cu specialiștii, cu arhitecții, cu pictorii și chiar cu bursierii noștri în străinătate. De câte ori apărea vre'o operă interesând arta noastră, Ion Kalinderu găsea timp să o cerceteze îndată și să aducă Comisiunii o notiță bibliografică plină de miez. Intreaga noastră activitate era însuflețită de Kalinderu. Mai drept este să spun că toate ramurile de activitate ale Comisiunii monumentelor istorice *au fost create* de dânsul. Comisiunea însăși a devenit o realitate numai în ultimii 12 ani, de când Kalinderu îi conducea lucrările. Înainte vreme, curgere de aproape 30 de ani, Comisiunea monumentelor istorice a fost numai o ficțiune legală, fără nici o activitate și fără nici un folos ³⁾

*

Prima regulamentare asupra conservării și restaurării monumentelor noastre istorice a fost făcută de ministrul B. Boerescu, în anul 1874.

Puține zile în urmă, venind ministru al Instrucțiunii publice și al Cultelor d. Titu Maiorescu, s'a constituit o Comisiune pentru cercetarea chestiunii restaurării mănăstirii Curtea de Argeș și, după recomandarea lui Viollet-le-Duc, făcută prin intermediul

3) A se vedea interesantul studiu al d-lui Alex Lapedatu, „Scurtă privire asupra chestiunii conservării și restaurării monumentelor istorice”, în volumul omagial „Lui Sp. C. Haret”.

lui Alex. Odobescu, încă din anul următor 1875 a fost însărcinat d. A. Lecomte (de Noüy) cu acea restaurare. Dar serviciul d-lui Lecomte a rămas în afară de organizarea serviciilor noastre publice, cu o autonomie specială completă, care dăinuiește de 40 de ani până astăzi, fără nici un control tehnic și mărginit numai la cele 4—5 monumente ce i s'au încredințat spre restaurare, — așa putea zice mai exact spre reclădire ⁴⁾. La atât s'a mărginit chestiunea restaurărilor, în primii 18 ani după Regulamentul din 1874. Cât despre conservarea celorlalte nenumărate monumente istorice și artistice ale țării, *în această perioadă nu s'a făcut nimic.*

*

A doua perioadă se deschide în 1892, ministru fiind d. Take Ionescu. După stăruințele Directorului Muzeului de antichități, Gr. Tocilescu, s'a votat atunci prima *Lege* a monumentelor istorice (24 Noembrie 1892), care reproduce multe dintre dispozițiunile regulamentului Boerescu dela 1874, dar reprezintă firește un însemnat progres *formal* pentru conservarea și restaurarea monumentelor noastre. Legea nouă instituie o Comisie permanentă a monumentelor istorice, compusă din cinci membri ⁵⁾.

4) *Mănăstirea Curtea de Argeș* ale carei lucrări au început la 1875, biserica *Trei Ierarhi* la 1882 și *Sf. Nicolae Domnesc* din Iași la 1884, *Mitropolia* din Targoviște în același an 1884 și biserica *Sf. Dumitru* din Craiova în 1885. Primele trei lucrări sunt astăzi terminate, deși la *Trei Ierarhi* se mai lucrează încă la reclădirea *Sălii Gotice*. Cele două lucrări din urmă (*Mitropolia* din Targoviște și *Sf. Dumitru* din Craiova), deși începute acum 30 ani, sunt încă în curs de lucrare, căci ca și la *Sf. Nicolae Domnesc*, ca și la *Sala Gotică* dela *Trei Ierarhi*, nu s'a făcut restaurare, ci reclădire din temelie!

5) Primii numiți au fost: V. A. Urechia, Gr. Tocilescu și d-nii Titu Maiorescu, Const. C. Arion și G. Sterian, ca arhitect. Dar d. Maiorescu se retrage și în locu-i este numit B. P. Hasdeu. La 1898 se retrage și d. Sterian, venind în locu-i d. arhitect N. Giabrilescu. În sfârșit la 1900, d. Const. Arion, fiind

Zeceani trecuse dela votarea legii de organizare, dar Comisiunea monumentelor istorice nu căpătase încă nici o importanță reală. Rolul său se mărginea doar la câteva consultări ce i se cereau din când în când de ministru, pentru chestiuni curente; iar avizele sale, de cele mai multe ori rămâneau la dosar, fără nici o urmare practică. Comisiunea nu avea nici un serviciu tehnic, nici un serviciu de secretariat, nici o arhivă și nici măcar o sală de ședințe sau o *simplă masă* a sa, în jurul căreia să se întrunească în mod regulat.

Gr. Tocilescu începuse o inventariere a monumentelor naționale, care mergea foarte greu. Din celelalte cerințe ale legii din 1892 *nici una nu căpătase cel puțin un început de ființă*: Rapoarte anuale, bibliotecă, arhivă documentară, publicațiuni, — nimic nu se făcuse. „Existența Comisiei se dovedește a fi numai de formă“, încheie d. Alex. Lapedatu tabloul trist ce ne face în documentatul său studiu, — „legea căzuse aproape în desuetudine“.

Puținele lucrări de restaurare ce s'au început în acea vreme, erau executate de arhitecți numiți de Minister care scăpau cu totul de sub controlul Comisiunii. Unele din acele restaurări sunt și azi neisprăvite (ca biserica Golia din Iași); altele au fost executate în chip puțin fericit (ca mănăstirea Cetățuia de lângă Iași)

*

La sfârșitul anului 1901, prin înțetarea din viață a lui V. A. Urechia, Ion Kalinderu intră în Comisiunea monumentelor istorice. Atunci începe a treia perioadă pentru Comisiunea

noastră, perioadă de existență reală: organizare, regulă, lucrare sistematică și rodnică.

Ion Kalinderu, — „ca cel mai bătrân dintre membri“, cum îi plăcea să ne spună adesea, ia conducerea lucrărilor. Ședințele Comisiunii încep să se țină regulat, la început lunar, apoi mai des, în timpii din urmă chiar săptămânal. Chestiunile, studiate din vreme de Kalinderu, se desbat serios în Comisiune și hotărârile luate se execută. Lucrările sunt supravegheate și controlate.

E drept să menționăm aici că străduințele lui Kalinderu au găsit un sprijin puternic și multă încurajare în ministrul Sp. C. Haret și în colaboratorul său, d. Petre Garboviceanu, administratorul Casei Bisericii.

Haret nu era un om de artă; nu ambiționa nici chiar calificativul ușor accesibil de *iubitor de artă*. Activitatea sa fusese prinsă la început de știință, în care a lăsat urme trainice; apoi, de organizarea învățământului nostru secundar și superior, căror le-a dat cea mai bună și cea mai conștiincioasă studiată lege, din câte s'au făcut la noi. În ultimii ani ai vastei sale activități, își întorsese toată atențiunea spre clasa țărănească. Ridicării sale economice și culturale i-a consacrat Haret o muncă uriașă, ale cărei roade nu mai sunt azi tăgăduite de nimeni și pentru care i se cuvine recunoștința noastră.

Dar Haret era un sincer iubitor al țării și al trecutului ei. Monumentele noastre strămoșești îi erau scumpe, ca și istoria neamului, ca și arta noastră românească. Haret are merite despre cari s'a vorbit prea puțin, în toate aceste direcțiuni. El a organizat Comisia monumentelor istorice, i-a dat ființa reală și puțința de a lucra

numit ministru, în locu-i vine d. arhitect Gr. Cerkez. Comisiunea are astfel, dela această dată, doi tehnicieni în sânul său.

sprijinind străduințele lui Kalinderu. Tot Haret a înființat și Școala noastră de Arhitectură, care exista numai ca desiderat legal încă dela 1864. Tot el a reorganizat Școalele de Arte frumoase; a creat Comisia istorică; a încurajat formarea de însemnate colecțiuni de Artă bisericească și națională pe lângă Casa Bisericii și pe lângă Casa Școalelor. Iată atâtea fețe ale activității ministeriale a lui Haret prin care el a binemeritat dela istoria și dela arta românească.

În aceste condițiuni Ion Kalinderu a găsit, dela început, în Haret un ministru care l-a înțeles și i-a sprijinit cu dragoste munca sa dela Comisia monumentelor istorice. Kalinderu, prin cunoștințele sale artistice, prin spiritul său de organizator, prin munca sa stăruitoare și prin sprijinul găsit la ministrul Haret, a făcut în scurt timp ca legea dela 1892, căzută în desuetudine, fără a fi fost aplicată, — să devină o realitate rodnică.

Crearea secretariatului Comisiunii și statornicirea unui local propriu pentru lucrările sale, s'au realizat la 1904, curând după înființarea Casei Bisericii. S'a început tot atunci formarea Bibliotecii și Arhivei Comisiunii. La 1906 un arhitect competent a fost pus în capul serviciului său tehnic, care devine un serviciu definitiv organizat dela 1907 și completat, treptat, cu arhitecți tineri, aleși printre cei mai buni absolvenți ai Școalei noastre de Arhitectură, crescuți în dragostea și în priceperea stilului național. Colecțiunile Comisiunii se îmbogățesc pe fiecare zi; un specialist inimos este însărcinat

cu conservarea lor. Catalogul acestor colecțiuni, redactat cu mare îngrijire, apare la 1912. În același timp un muzeu de mulage după principalele sculpturi ale monumentelor naționale este organizat în Palatul Artelor de la Filaret, tot prin îngrijirea Comisiunii monumentelor istorice. Burse speciale pentru studiul picturii în străinătate sunt create și tinerilor trimiși li se fixează un program de lucru în spiritul și în sensul artei noastre picturale bisericești.

Restaurările și lucrările de întreținere încep în toate părțile țării; ele sunt precedate de studii sistematice și executate cu îngrijirea și cu respectul datorit artei și monumentelor trecutului nostru. La biserica Stavropoleos, la mănăstirea Horezu, la Mamu, la Brâncoveni, la Baia, la Cetățuia dela Iași, ... lucrările sunt în bun mers.

Rapoarte anuale regulate și foarte complete sunt prezentate Ministerului și publicate în Buletinul Comisiunii, care a ajuns astăzi la sfârșitul volumului al 6-lea, formând o colecțiune bogat documentată asupra trecutului nostru artistic și istoric. În acest Buletin, în acele rapoarte anuale se vede limpede activitatea mare și fericită desfășurată de Ion Kalinderu în cei 12 ani cât a condus dânsul Comisiunea monumentelor istorice. Noua lege de organizare (votată în 1913) este tot opera lui Kalinderu.

Să-i păstrăm în sufletele noastre statornică recunoștință și să căutăm a păși înainte pe calea ce ne-a deschis, în serviciul artei și al istoriei naționale.

E. A. PANGRATI

Directorul Școalei superioare de Arhitectură
Membru al Comisiei monumentelor istorice.

CÂTEVA AMINTIRI DIN ESCURSIILE COMISIUNII SUB PREȘIDENTIA
LUI I. KALINDERU

1. La Cernăuți (cu ocazia vizitării monumentelor din Bucovina), 9 Octombrie 1908.

2. La Hurezi, 12 Iulie 1912.

3. La Brâncoveni, 15 Iulie 1912.

4. La Căldărușani, 8 Decembrie 1912.

Se va îndrepta la p. 147, col. II, rând 13: 1679 în 1670; (Cf. note 1 16); la pagina 150, în prima inscripție grecească: 17 în 13 (cf. fotografia și nota No 27); la pagina 165 col. II, rând 14: 60 m în 100 m; la pagina 170 col. I, rând 15: peretele orașului, în peretele palatului; la pagina 172, col. II, rând 2: XVIII în XVII La Nota 11 se va adăoga: vezi N. Iorga, *Inscripții I*, 13 pentru clopotul din Dantzig.

La nota 13 se va îndrepta Mai 10, în lunie 10, (cf. textul slavon); la nota 27: *Iorga, Inscripții*: „Sept. 16” în «Septembrie 17». De altfel această greșală e cu atât mai regretabilă cu cât citația era făcută pentru a învedera controversa asupra citirii datei de zi din inscripția mormântală a domniței Maria, cifra putând fi citită ca 13, latin, (lectura noastră), sau ca 17 cirilic (lectura D-lui Iorga). Vezi il. No. 6.

V. D.